

STAZAMA RAPSKOG BATALJONA

Lea Salcberger, devojačko Abinun, rođena je 13. maja 1913. godine u Sarajevu, od majke Blanke, rođene Musafija, i oca Jakoba.

Imala je sestru Šarlotu – Loti, učiteljicu, koja je umrla 1928. godine u Mostaru, i brata Alberta – Bukija, inženjera ekonomije, koji je radio u banci „Geula“ u Sarajevu kao prokurista, a prema posleratnim podacima stradao zajedno sa celim transportom ispred Jasenovca. Otac, fotograf, a zatim trgovački putnik, stradao je u Jasenovcu. Majka se bavila izradom šešira. Za vreme rata izbegla je u Split, ali je iz Splita odvedena 1943. godine na Staro sajmište, u Beograd, i ubijena u Jajincima. Od njene šire familije ubijeno je oko 160 članova, Lea je jedina ostala živa. Za Ervina – Stanka Salcbergera udala se 1946. godine.

Pre rata je radila u fabrici trikotaže „Bencion de Gaon“ i, honorarno, povremeno radila kao nastavnik u Tekstilnoj školi, koju je i sama završila, u Sarajevu. Posle rata je bila zaposlena u Ministarstvu industrije – Direkcija za tekstil, u Zagrebu, a zatim u Planskoj komisiji Kotarskog Narodnog odbora u Splitu. Po preseljenju u Beograd 1952. otišla u invalidsku penziju. Ima dve kćerke: Slobodanku, diplomiranog inž. tehnologije, i Borku, diplomiranog matematičara – informatičara, i četiri unuka.

Razgovor sa Leom Salcberger vodio je Jaša Amuli za video arhiv Fortunov za svedočanstva o Holokaustu pri Jelskom univerzitetu,

SAD. Svedočanstvo je dopunjeno naknadnim podacima dobijenim od Lee Salzberger.

Kao tekstilni tehničar, pre rata sam radila u jednoj tvornici u Sarajevu. Familija mi je bila veoma brojna. Majka je imala trinaestoro a otac devetoro braće i sestara. Svi smo živjeli složno, sa puno ljubavi i međusobnih posjeta, slavili smo praznike u krugu porodice, bilo s majčine, bilo s očeve strane.

Došla je 1941, a sa njome i rat. U prvoj grupi Jevreja intelektualaca koje su ustaše odvele iz Sarajeva, odveden je i moj brat, inženjer. Potom su kupili i druge Jevreje, muškarce i žene, povremeno i cijele porodice. Bila je zima 1941. kad je moj otac odveden u Jasenovac. Od prvog dana po dolasku ustaša, svi smo morali nositi žute trake sa Davidovom zvijezdom. Imali smo određeno vrijeme za izlaske iz kuća, od 7 ujutro do 7 navečer. Ako bi nas zatekli na ulici van tog vremena, bez obzira ko od njih da nas sretne, bili su slobodni da nas zatvore. Pošto sam radila u fabrici čije je radno vrijeme bilo od 6 ujutro do 5 popodne, a fabrika je bila pod upravom Nijemaca, mene je svakog jutra jedan njemački vojnik čekao pred kućom da bih mogla otići na posao, jer sam morala da idem sa trakom na ruci. I tako sam radila sve do masovnog odvođenja '42. godine.

Mislim da sam bila među posljednjim grupama odvedenim u sabiralište u policiju u samom Sarajevu, gde smo čekali transport. U policiji smo bili jednu noć i cijeli dan, u dvorištu, sa nešto malo čaja i hrane koju su nam dali. U jednom momentu zarekla sam se da neću da idem u logor – bolje da me ubiju nego da idem u logor. U dvorištu je bio neki podrum u koji smo išli da pijemo vodu i u kojem se nalazio sanitarni čvor. Sakrila sam se u tom podrumu. Napolju sam ostavila stvari. Kada smo odlazili u policiju, rekli su nam da možemo ponijeti sa sobom najnužnije stvari. Imali smo unapred spremljene rance sa najnužnijom garderobom. Ščućurila sam se u podrumu i čekala.

Nakon što je transport otišao i sve se stišalo, došao je stražar i pitao me šta radim. Rekla sam da mi nije dobro, da ne mogu da idem, da mi je muka. Taj policajac bio je iz Sarajeva. Imao je izrazito plave oči, kao nebo plave. Primijetih: „Bože, što ima plave oči!“ U tom momentu užasa i čekajući da me vode, te oči su mi ostale duboko u sjećanju. On je počeo da viče na mene: „Napolje, napolje!“ I ja, preko cijelog dvorišta, uz njegovu pratnju izlazim na glavni izlaz. Nisam znala kud me vodi, da li u policiju, da li opet u zatvor. Vikao je: „Idi napred!“

Kad smo izašli na glavnu ulicu, gdje je bilo puno svijeta, on mi se približi i šapne: „Skreni u ulicu i polako idi“. Počela sam da drhtim, nisam znala šta je. Išla sam polako a onda se okrenula. Nije ga bilo iza mene. Bilo mi je toliko teško da nisam mogla dalje. Ušla sam u prvu kapiju i sjela na stepenik, da dođem k sebi. Kud ću, šta ću -- nisam znala. U tom momentu malo sam se povratila i smislila da odem kod jedne porodice koja je bila zaštićena od Nijemaca. To je bila porodica doktora Alkalaja, takođe Jevrejina, koga su Nijemci štitili, jer je radio kao ljekar na željeznici u Sarajevu. Svi radnici na željeznici tražili su da se on zaštiti i da ostane i dalje da radi. Otišla sam kod njih i rekla šta mi se desilo. Njegova žena me ljubazno primila i rekla: „Znaš, možeš večeras ostati kod nas, ali mi te ne možemo dugo čuvati jer smo i mi pod udarom Nijemaca, ustaša i policije, i ne znamo šta nam se može desiti“. Noć sam provela kod njih. Da me ne bi prepoznali, ona mi je sutradan dala neke svoje haljine i šešir, nešto novca i rekla: „Idi kud znaš i radi šta znaš.“

Kad sam izašla, nastala je dilema: kuda i kako? Bilo kod koga da odem, svakom ću stvoriti neprijatnu situaciju. Zato sam odlučila da se vratim i da se sama prijavim, pa nek rade sa mnom šta hoće. Transport je otišao, znači da ne mogu više transportom, ali me mogu zatvoriti. Tako, idući ulicom, sretnem jednog našeg starog zajedničkog prijatelja, s kim smo nekad provodili dane na izletima – s njim, njegovom ženom i djecom. On je bio u folksdojčerskoj uniformi, sa kukastim krstom na rukavu, ali mi smo znali da je on to prihvatio da bi zaštitio masu ilegalaca koje je poznavao u Sarajevu. Bio je Hrvat, zvao se Ivica Foht i bio je oženjen jednom Jevrejkom. Žena mu se zvala Sara Foht, rođena Ozmo.

Lea u mladosti

Kad su se vjenčali, ona je morala preći na katoličku vjeru, promijenila je i ime, jer je tada bio takav običaj. Upitao me je kud ću i šta ću.

Ispričala sam mu šta se desilo, kako sam pobjegla, i kako nemam gdje pa idem da se prijavim policiji. Odgovorio je: „Ajde kod mene kući.“

Stanovali su na periferiji Sarajeva. Imali su kućicu sa velikim dvorištem. Njegova žena Sara me je prihvatila i krila me.

On je nosio uniformu folksdojčera, a u podrumu su imali ilegalnu štampariju gdje je štampan materijal za partizane. To su bili bilteni i leci koji su rasturani po Sarajevu. To su radili njih četvoro: Ivica Foht, njegova žena Sara (ne sjećam se kakvo je ime imala kad se pokrstila), i dva njihova sina. Kod njih sam bila pet dana. Bili su vrlo prijatna porodica, mada su svi bili maltene na ivici opstanka. Krili su me u stanu, u podrumu su imali štampariju, a u dvorištu je svirala muzika (kao na primjer ‘Lili Marlen’), dolazili su Nijemci, plesalo se i igralo, jer – on je bio folksdojčer i morao je da ima vezu sa Nijemcima, da im dokaže da je njihov čovjek.

Ivica Foht bio je simpatizer partizana. Mislím, čak, da su on i njegova žena bili članovi Komunističke partije. Zbog svega što su činili, teško su stradali. Sve vrijeme rata radili su ilegalno za partizane. Dan uoči oslobađanja Sarajeva, 1944, neko od njihovih komšija ih je izdao. Švabe su ih objesile na stubove, sve četvoro. Te noći su partizani oslobađali Sarajevo i odsjekli su konopce na kojima su visili. Ivica Foht i njegova žena Sara bili su mrtvi, a dvoje djece su bili još živi. Jedan sin, Ivica, i dan danas je živ. Živi u Sarajevu i na vratu ima ožiljak od konopca. Preko Fohtovih, došla sam kod nekog sudije, nije mi ostalo u sjećanju kako se zvao. Znam samo da je bio Hrvat. Kod njega sam bila dva dana. Tu je bila i njegova majka, koja je bila veoma ljubazna. Jedne noći došao je neki željezničar, donio mi ilegalnu propusnicu na tuđe ime, odveo me na željezničku stanicu i rekao: „Ti sad ideš u Mostar, a dalje kako znaš. Snađi se!“

I tako sam, te noći, sa tim željezničarom otišla na stanicu. Dopratio me je do vagona, u kojem je bio doktor Alkalaj, kod koga sam prve noći otišla da se spasem. On je došao da vidi da li ću sretno proći u Mostaru. Ustaše su bile do Konjica, a od Konjica Talijani su držali vlast. Bilo je veoma važno da se pređe granica Nezavisne Države Hrvatske i da se dođe na teritoriju pod okupacijom Talijana. Prošla sam bez ikakvih teškoća i došla u Mostar. U vozu sam imala jedan vrlo ineteresantan doživljaj, koji je ispao i komičan i neobičan. Naime, jedno vrijeme živjela sam u Mostaru i išla u školu u tom gradu. U vozu je bila jedna moja školska drugarica, Hrvatica. I ona meni kaže: „Ej, zdravo Lea, kako si, đe si pošla, ideš u Mostar?“ Ja kažem: „Nisam Lea, pogriješili ste, ja sam Ankica.“ „Kako, pa ti si Lea, poznam

te po mladežu na nozi, jesmo li išli skupa u školu?" Ja kažem: „Ne, možda neka druga, Lea nisam.“ Drhtala sam i strahovala jer me je mogla izdati pa bih odmah otišla u zatvor. Međutim, ona je prešla preko toga i ljudi u kupeu nisu postavljali pitanje. Tako sam došla u Mostar. Nakon tri dana sreća sam je u Mostaru. Izvinila se i rekla: „Jao, ja se nisam ni sjetila da si Jevrejka, mogla sam te dovesti u situaciju da odeš u zatvor, dobro se svršilo.“ Pozdravile smo se i obnovile malo školske uspomene.

Roditelji Lee Salcberger, snimak napravljen početkom 20. veka

Po dolasku u Mostar, prijavila sam se Jevrejskoj opštini, da nešto pomognem i radim. U Mostaru je sve bilo vrlo dobro organizovano. U gradu su bili Talijani, a Talijani nisu bili tako oštri prema Jevrejima, odnosno, tamo još nije bilo sakupljanja Jevreja. Svi Jevreji koji su živjeli u Mostaru bili su još uvijek slobodni.

Jevrejska opština je imala kuhinju u kojoj je masa izbjeglica Jevreja, ne samo iz Sarajeva nego i iz drugih gradova, imala besplatan

ručak i večeru. Ko je mogao, taj je plaćao, ali se organizovalo tako da je svako tu nešto radio, na dobrovoljnoj osnovi. Pralo se sude. Kuhalo se, bile su konobarice, serviralo se, prale se trpezarije. Živjeli smo kao jedna porodica. Svi smo imali iste probleme koje smo podjednako osjećali.

U Mostaru sam boravila kratko. Ubrzo je izdata naredba od Talijana da se svi Jevreji moraju prijaviti i da se ide sa transportom u logor. Nismo znali u koji logor idemo. Njima nije bio problem da nas pokupe, pošto je Jevrejska opština imala spisak članova, a i onih koji su u Jevrejskoj opštini tražili pomoć.

Lea sa verenikom (1940) i kasnijim suprugom (1946)

U Mostaru niko nije nosio trake, pošto Talijani nisu tražili da Jevreji budu obilježeni. Tamo toga nije bilo, ali su svi osjećali obavezu da se prijave. Išli smo autobusom do Splita, a onda brodom. U Splitu je jedan broj Jevreja izašao. Vjerovatno preko splitske Jevrejske opštine, donijeli su nam sok, nekom piće, nekom nešto drugo. Ukrcali smo se na brod i njime otišli na Hvar.

U Hvaru smo bili smješteni po hotelima. Smještaj je bio vrlo dobar, ali je kretanje bilo ograničeno, i vremenski i prostorno, tj. mogli smo se kretati samo od jedne do druge ulice. Dalje je bila žica, tamo nismo smjeli. Iz hotela na Hvaru smjeli smo da izađemo od 8 ujutro do 6 popodne. Sljedovanje hrane dobijali smo od Talijana. I tamo smo

organizovali dežurstva, kuharice, kelnerice, one koje čiste stolove, podove, koje peru sude. Povezali smo se sa mještanima koji su bili idejno vezani za narodnooslobodilački pokret. Donosili su nam biltenne. Tražili su da politički djelujemo, da im objasnimo ciljeve narodnooslobodilačke borbe, kako se osloboditi toga šta nam se sprema. Mi smo se povezali s njima i radili u malim grupama, takozvanim trojkama, da ne doznaju mnogo imena. Sve je bilo jako konspirativno, jer ako bi nekoga uhvatili, taj bi mogao otkriti samo dva imena, a ne cijelu organizaciju.

Na Hvaru smo živjeli do maja mjeseca. Potom smo transportovani na otok Rab. Sam logor bio je van Raba, nekih dvadesetak kilometara. Išli smo brodom, ukrcavanje je obavljeno noću, pa nismo znali ni kud idemo ni šta će biti, samo su nam rekli da nas transportuju i da idemo u drugi logor. Dali su nam malo hrane, do Raba smo došli negdje ujutro. Logor je bio okružen sa tri reda bodljikavih žica, sa stražom okolo, sa osmatračnicama na svakih deset metara, i sa Talijanima, stražarima sa puškama na gotovs. To su bile male drvene barake, prizemne, u koje je moglo stati po 6 do 8 ljudi. Rekli su nam da ako neko s nekim hoće da bude, ako ima porodica, neka se tako i smesti. Pomislila sam da odatle nećemo izaći. Svuda je bio pijesak, mislim dvadesetak centimetara visok, kao pustinja je izgledalo. Kad je duvao vjetar, kovitlala se prašina. Puna su nam usta bila pijeska. Svak je ušao sa svojim najbližim ili poznanicima u te barake. Ko se nije poznavao, tad se upoznao. I onda je počeo logorski život.

Prvo je bilo: ko god ima zlata i para, to treba da preda Talijanima. Bolje dobrovoljno, nego da oni idu po barakama i traže. Neko je tu naredbu poslušao, neko nije. U određeno vrijeme smjeli smo biti vani, a potom se moralo ući u baraku. Ja sam bila u baraci sa još tri žene i dva muškarca. To su bile tri sestre Samokovlija. Jedna je imala sina od dvije godine. Zvala se Laura Ast, a druge dvije Ela i Beba. Sa nama su bili David Pardo i Branko Štrasberger. Svi smo bili Sarajlije i složno smo živjeli. Za sledovanje je bila jedna panjoka, veličine kifle, obrok za cijeli dan. O nama je ovisilo da li ćemo to pojesti odjednom, ili podijeliti na obroke. Za ručak smo dobijali neku čorbu u kojoj nije bilo ničega.

U logoru je postojao ilegalni komitet, povezan sa nekim od Talijana, oficira iz logora. Ne znam detalje. Tamo smo bili opet povezani u trojke. Ja sam bila ruklovodilac jedne trojke koja je vršila propagandu da pobjegnemo iz logora, da kao dobrovoljci djelujemo na oslobođenim teritorijama, da se borimo kao partizani. Međutim, od toga nije

bilo ništa jer veza, koja je trebalo da dođe, nije došla. Bilo je puno omladine i djece u logoru; bile su organizovane grupe djece, recimo, od 5 godina, pa do 8 godina. Ja sam imala grupu do 12 godina. Radili smo s njima po sjećanju, jer nikakvih knjiga nije bilo. Malo geografije, malo istorije, malo matematike, malo književnosti, čega se ko sjećao. Ja sam vodila grupu od dvanaest djevojčica i dječaka.

Bio je organizovan i sanitetski kurs, koga je održavala doktorica Špicer. Tu smo učili prvu pomoć i položili ispit da danas-sutra, ako opet bježimo, možemo biti od neke koristi partizanima. Međutim, nismo bježali.

Jednog dana, nastalo je komešanje po logoru. Vidimo: talijanska vojska odlazi. Onda je neko u logoru viknuo, ne sjećam se ko: „Ne dajte im da idu sa oružjem, razoružajte Talijane“. Onako goloruki, navalili smo na Talijane i počeli da ih razoružavamo. Oni su bježali i bacali oružje. Nismo znali šta se dešava. To je bio dan prije, ili na dan kapitulacije Italije, septembra 1943. U međuvremenu, komitet je radio pa smo dobili direktive da odemo u njihove magazine, da uzmemo hranu i podijelimo je logorašima. A mi smo se, u toku boravka na Rabu, organizovali da, ukoliko do nečega dođe, tu formiramo bataljon. Pošto su se Talijani povukli, mi smo ušli u magazine i podijelili hranu. Sve je bilo organizovano, ništa nije išlo stihijski. Narod je ostao i čekao. Preko puta našeg logora bio je logor Slovenaca. Oni su mnogo stradali, pošto su jednu zimu proveli na Rabu, a ta zima je odnijela mnogo žrtava. Kad je nastala kapitulacija, kad smo razoružali Italijane, njihov pukovnik, komandant cijelog logora je pobjegao. Međutim, Slovenci i Jevreji uspjeli su da ga uhvate i vrata u logor. U logoru je i ubijen. Slovenci i Jevreji su uklonili barikade od žice i otvorili vrata. Nastalo je slavlje, dan i noć. Slovenci su organizovali svoje jedinice, a Jevreji su organizovali Rapski bataljon.

Komandant bataljona bio je bivši rezervni oficir David Kabiljo. Sa Raba je krenulo 180 muškaraca i 20 žena. To je bio čisto jevrejski bataljon. Mi smo pošli s namjerom da ćemo raditi u sanitetu. Ilegalci sa Raba, koji su držali vezu s logorom, došli su i mi smo organizovano pošli u partizane. Pošto smo bili vrlo loše odjeveni i obuveni, dogovorili smo se da svi koji neće u partizane, a koji su mladi i koji imaju dobre cipele i odjeću, da nam daju, tako da mi kao vojnici odemo dobro obučeni, da ne budemo goli i bos i kad dođemo u jednicu. Neki su čak nosili rance i neke rezervne stvari. Izgledali smo kao aveti, obzirom na ishranu. Kad sam pošla iz logora u partizane, imala sam oko 40 kilograma. Ali, izdržali smo. Pošli smo brodom do obale, gde su nas

dočekali vodiči. Bili su to seljaci ilegalci i partizani. To je već bila slobodna partizanska teritorija. Dočekali su nas sa hranom i pićem, dali nam da se odmorimo. Potom smo otišli do Brloga. Tamo nas je dočekao član Komiteta KPJ, Dobrivoje Vidić. Pozdravio nas je i rekao šta nas čeka, da budemo spremni. Radio je sa nama politički, a onda smo se odmarali. Mislim da smo sedam dana putovali dok nismo došli do jedinice kojoj smo bili određeni kao popuna.

Vojna knjižica Lee Salcherger iz 1946. godine

To je bila Sedma banijska udarna divizija Narodnooslobodilačke vojske. Ta jedinica je upravo došla sa Sutjeske, sa proboja, desetkovana. Od 1800 ljudi, koliko ih je otišlo na Sutjesku, vratilo se 700. Goli, bosi, izmučeni... Rapski bataljon išao je na popunu te jedinice. To je bilo pod Lipama, tako se mjesto zvalo. Tamo nas je dočekao komandant divizije Vječeslav Holjevac. Ispred 7. divizije, zaželio nam je dobrodošlicu, pripremio nas na sve što nas čeka i rekao da ćemo ostati tu nekoliko dana da se odmorimo i da naučimo nešto o oružju, da znamo kako se barata puškom.

Prvo su nas podijelili u jedinice. Divizija je imala 4 brigade. Ja sam dospjela u 2. brigadu kao borac čete za vezu. Pitali su ko hoće da ide u jedinicu – nek' ide – ko neće, biće raspoređen u druge, ili u sanitetsko osoblje, ili u kulturno-umjetničku grupu. Tada su nas obučili kako se rukuje puškom, kako se stavlja i vadi metak... Tu smo bili dva ili tri dana, a onda smo krenuli sa jedinicom u akcije. Međutim, u četi za veze bilo je daleko teže nego u samoj četi budući da je četa za vezu obezbjeđivala telefonsku liniju između štaba brigade i čete i bataljona.

To su bile žice namotane na drveni kalem, koji smo morali odvijati do bataljona i do čete. Imali smo poljske telefone.

Zašto kažem da je nama bilo teže? Zato što smo prvo morali postaviti liniju, a kad god bi se akcija okončala, morali smo da je dižemo. Cijeli taj put prošli smo dvaput više nego što su je prolazili borci što su išli u akcije. Veza je morala da funkcionise jer to su bile glavne veze za napad i odbranu, za povlačenje. Međutim, jedna stvar je za mene bila vrlo teška – poslije svake akcije, uvijek sam išla prva na stražu. Te straže su bile vrlo teške, uvijek noću – dva-tri sata. Na koncu, žalila sam se komandiru Đuki Arbutini, i pitala zašto uvijek mene šalju na stražu, pošto mrtva umorna dođem s položaja. „E, zato, što ti izgledaš najgore, najslabija si. Da ne bi crkla na idućem maršu, ideš prva na stražu, odradiš svoje i onda legneš i spavaš“. Mislila sam da je on prema meni bio neraspoložen, međutim, on je bio toliko uviđavan da me je na taj način štedio. Strahovala sam na straži, prvo mrak, pa noć i snijeg, zima, ništa se ne vidi, sve halucinacije, te dolazi neprijatelj, te tamo vidim nešto...

Akcije su vođene uglavnom protiv Nijemaca. Ratovalo se i protiv ustaša, a rijetko gdje protiv četnika. Ta 7. udarna divizija bila je banij-ska tako da je uglavnom ratovala po Hrvatskoj. Bilo je veoma mnogo ustaša i još mnogo njemačkih divizija, koje su na jugoslovenskoj teritoriji bile zaustavljene od partizana. NDH nije imala toliko ustaškog kadra da bi se suprotstavila partizanima pa je moralo doći pojačanje od strane Nijemaca. Prelazili smo i rijeku Lonju, koja mi je bila do pasa, nošeni su materijali, telefoni i žice. Sve se to nosilo preko rijeka, preko pruga, dolazili smo u blizinu neprijateljskih položaja, da bismo znali kuda idu, šta namjeravaju.

Onda smo prešli na Kordun. To su bili vrlo teški dani, bilo je gladovanja, bili smo sretni kad je bilo proje i kukuruznog brašna. Neko vrijeme smo jeli zobeni hljeb koga nisam mogla jesti, jer to je kao da jedete igle. U ustima i grlu vas bode, a bilo je neslano. Vode je bilo samo mjestimice. Znali smo da pijemo iz bara kad nije bilo vode. To je bilo '43. i '44. godine. Tu smo doživjeli 6. neprijateljsku ofanzivu koja je trebalo da nas uništi. Nedugo potom, prešli smo u Slavoniju i Moslavinu.

Išla sam bosa skoro mjesec dana. Nije bilo cipela. I ne samo ja, mnogo nas je bilo bez obuće. To su bili teški trenuci. Kad bih došla u neko selo, svi su me sažaljevali i davali mi krpe da zamotam noge preko dana. No, krpe se poderu čim pođete. Navečer je bilo hladno, noge zebu, prsti krvare, krvare noge. U akciju sam išla govoreći sebi: „Samo

nek' me ubiju, nek' me ne rane. Jer, ako me rane, teže će mi biti nego da me ubiju". Međutim, nisam bila ranjena, iako sam bila u prvim redovima, a išli smo iz akcije u akciju svakodnevno, borili se sa ustaškim jedinicama. Posebno teška i krvava borba bila je prilikom napada na Koprivnicu.

Jednog dana, intendant mi je poslao cipele. Stigla je neka pošiljka od Amerikanaca ili Engleza, ne znam, pa mi je intendant poslao. To su bile cipele broj 44. Ja nosim cipele broj 36, a oni mi poslali broj 44. Kad sam išla po blatu Moslavine, cipele bi ostale u blatu, a ja izvlačila noge iz cipela. Morala sam se saginjati, stavljati nogu u blato, izvlačiti cipelu, pa je onda obuti, i sve tako dok nisam došla do manjeg broja cipela, kada je sve opet bilo u redu.

Onda smo pošli na Ilirsku Bistricu (Slovenija) i ka Trstu, gdje smo razoružali veliki broj Nijemaca koji su bježali iz Slovenije, jer su očekivali kapitulaciju. Dočekala sam kapitulaciju Njemačke u Sloveniji, tada je to bila Zona B, i tu ostala. Bio je maj '45. godine.

Osim u četi za vezu, pošto smo linije postavljali između brigade i čete, povremeno sam dežurala i u štabu brigade. A u štabu brigade povremeno su me angažovali, pošto sam znala da pišem na mašini, da pišem izvještaje. I tako sam sve češće dežurala u štabu brigade, i počela tamo da radim. Tada su uveli šifre. Načelnik štaba brigade je jedini imao ključ šifri, niko to nije smio znati, jedino on. Šifre su bile brojevi koji su zamjenjivali slova. Svaki put šifre su mijenjane, da ne bi pale neprijatelju u ruke, i da se ne bi doznalo šta se namjerava. Povremeno sam pomagala da dešifrujem šifre. Bila sam pisar u štabu brigade, da kažem, polušifrant.

Onda su me povukli u štab divizije. Poslali su me na kurs od nedelju dana, da naučim šifre. Tako sam postala šifrant 7. divizije i išla dalje s njima. Dospjela sam u Sloveniju, pa sve do Trsta. I došla je kapitulacija. Postala sam šef šifranata 7. divizije još za vrijeme rata. Dobila sam čin za vrijeme rata, postala sam potporučnik i ostala u jedinici. Pošto je to bila Zona B, a ja sam bila šifrant, nisam mogla biti demobilisana. Drugarice koje su radile u sanitetu, u političkoj upravi, u tehnicima, sve su demobilisane. Samo sam ja ostala u 7. diviziji. Tada se koliko-toliko vodio normalan život. Još uvijek su bile povremene borbe, povremeni ispadi.

I, na koncu '45. i početkom '46. meni komandant kaže, pošto su se svi već izredali i išli u posjete svojoj rodbini: „Hajde i ti, posjeti i ti svoje!“ Tada sam prvi put postala svjesna da nemam nikoga svoga, da su moji svi stradali. Uhvatio me je histeričan plač i rekla sam: „Ako me

Armija otpusti, ja ću na ulicu. Nemam gdje ići, ni kod koga. Ne znam šta ću, a u Sarajevo ne mogu više da se vratim“. Onda su me poslali, mjesec dana, na oporavak na Bled. Na Bledu je bio hotel „Toplice“ u kome su odsjedali partizanski avijatičari. Povremeno su tu dolazili na rekreaciju. Na Bledu sam bila mjesec dana, tu sam doznala da mi je vjerenik živ. Pozvao me je da dođem u Beograd, da se sretnemo, da vidimo šta ćemo i kako ćemo dalje. Moj vjerenik je bio Jevrejin, partizansko ime Stanko Salcberger, inače Sarajlija, koji je jula '41. otišao u partizane. Njegov brat je isto jula '41. otišao u partizane, ali je uhvaćen i doveden u Sarajevo. Suđeno mu je. Javno je ubijen na Vracama. Njegova porodica je odvedena u logor. Brat Alfred – Fredi u Jasenovac, a roditelji Katica i Leopold sa snahom Paulom – Bebom, rođenom Krautblat, na Rab. Svi su njegovi stradali, osim roditelja koji su preživjeli rat.

Moj vjerenik i kasnije suprug, od 1941. bio je u partizanima a po oslobođenju do penzionisanja radio je u Armiji. Prije rata radio je u Sarajevu kao mašinski tehničar. Penzionisan je u činu general-majora.